

## Furûq İlmi Açısından Ecr, Sevâb ve Cezâ' Kelimelerinin Kur'ân'daki Kullanımları

Sabri TÜRKMEN\*

**Özet:** Arap dilinde yakın anlamlı kelimelerdeki ince farklara ve bunun literatürüne *el-furûku'l-luğaviyye* denmektedir. Kur'ân kavramlarının inceliklerini görmemiz için ilk adımda yapılması gereken, *terâduf* (eşanlamlılık) düşüncesine karşılık *furûq* (farklar) nazariyesi üzerine bina edilen bir çerçeveden Kur'ân'a bakarak, daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır.

Kur'ân'da kullanılan *ecr*, *sevâb* ve *cezâ* kelimeleri arasında anlam benzerliği bulunmakla beraber aralarında fark vardır. *Ecr* daha çok faydalı işlere verilen karşılığı ifade eder. *Cezâ* ister faydalı (iyi) ister zararlı (kötü) olsun bütün işlere verilen karşılık anlamına gelir. *Sevâb*'ta ise sadece âhi-ret mükâfatı söz konusudur.

**Anahtar Kelimeler:** Kelime, Terâduf, Furûq, Qur'an.

**Abstract:** -The Usages of the Words Ecr, Sevab and Cezâ in the Quran in Terms of The Science of Furuq- In Arabic, the subtle differences between words that have similar meanings and the literature on these differences are called *al-furûq al-lughawiyya*. In order to see the subtleties of the concepts in the Quran, we have to examine the Quran from the perspective of differences theory (furuq) which is opposite of synonymity.

Although the words used in the Quran such as *ecr*, *sevab* and *cezâ* have similar meanings, there are some differences among them. *Ecr* is the response given to the beneficial deeds. *Cezâ* is the response given to all deeds whether they are beneficial or harmful. *Sevab* is the reward to be given hereafter.

**Key Words:** Word, Synonymity, Differences, Quran.

---

\* Doç. Dr. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, e-posta: sabri.turkmen@inonu.edu.tr

## Giriş

el-Câhız (ö. 255/868) dili Allah'ın insana vermiş olduğu bir emanet olarak görmekte, onun sadece insana özgü bir meleke olduğunu söylemekte ve onu şöyle tanımlamaktadır: "Dil, bir toplumun konuştuğu, belirli kuralları olan ve ifadeler ya da cümleler şeklinde birleşen lafızlardan ibarettir."<sup>1</sup>

Allah'ın insana vermiş olduğu dil nimeti iletişimin en önemli unsuru olduğuna göre kelimelerin anlamlarının doğru tespit edilmesi ve bağlamında kullanılması son derece önem arz etmektedir. İşte bu çalışmanın konusunu oluşturan kelimeler de Arapça'da *terâduf* ve *furûk* dediğimiz olgu ile bağlantılı olarak tam da bu noktada devreye girmektedir.

Farklılıklar anlamına gelen *furûk* kelimesi, ilk dönemlerde hayvan türleri ve onların farklı uzuvlarına verilen isimlerle ilgili çalışmaların ana konusu idi. Ancak son yüzyıllarda dilbilimciler bu olguyu dile de teşmil etmiş ve Arap edebiyatı tarihinde semantik kavramında söz konusu edilen luğavî farklılıklar bu isim altında ele alınmaya başlamıştır.<sup>2</sup> *Furûk* ile semantiğin birbiri ile ilgili ancak aynı şeyler olmadığını ifade etmekte fayda mülâhaza etmekteyiz. Semantik kavramının ilk etapta anlaşılmasının kolay olduğu düşünülebilir. Ancak durum hiç de öyle değildir. Semantik kavramının anlaşılmasındaki güçlük, konunun yeni olup henüz gereği kadar yayılıp tahkik edilmemiş olmasının yanı sıra bu konuda çalışmalarıyla tanınan İzutsu'ya göre ilgi alanının çok geniş olmasıdır. Manası olan her şey semantiğin konusu olabilir.<sup>3</sup>

Semantik, bir bilim dalı olarak kelimelerin anlamlarını analiz eder, etimolojik kökten itibaren tarih boyunca kazandığı türevlerin ve anlamlarının bir analizini verir. Hangi anlamın, sonradan girdiği, hangi anlamın, çarpık ve kökten uzak olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Bir kelimenin veya bir kavramın semantik analizini yapabilmek için ilkin o kelimenin veya kavramın etimolojisi bilinmelidir. Daha sonra semantik kuralları gereği tarih boyunca diğer anlamlar ve o kelimeden üretilen diğer kelimelerin anlamlarını tespit etmek gerekir. Bu işlemlerden sonra etimolojideki anlam esas tutulmak kaydıyla hepsinde gizli olan bu kök mana aranmalıdır. Buna uygun olmayanlar sonradan kazandırıl-

<sup>1</sup> el-Câhız, *Kitâbu'l-Hayavân*, Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Beyrut 1969, I, 348.

<sup>2</sup> Chaudhary, Mohammad Akram, "Al-Furûq al-Lughawiyyah The Culmination of a Genre", *Islamic Studies*, 26:1 İslâmâbâd 1987, s. 63.

<sup>3</sup> İzutsu Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (Çev. Süleyman Ateş), Kevser Yayınları, Ankara, ts., s. 14; Çiçek, Halil, 20. *Asırda Kur'an İlimleri Çalışmaları*, Timaş Yayınları, İstanbul 1996, s. 117.

mış anlamlardır. Uygun olanlar zaten semantik tanıma hazırdır. Semantik tanımlar esas itibariyle dilin mantık örgüsüne uygundur.<sup>4</sup>

Arap dilbiliminde *terâduf* ve bunun alternatifi olan *furûk* ise eşanlamlı ve yakınanlamlı olan kelimelerle alakalıdır. *Terâduf* olgusu, lafızları farklı kelimelerin anlamlarının aynı olduğunu; bunun karşısındaki *furûk* ise lafızları farklı olan kelimelerin bir manada ortak olmakla birlikte arada nüanslarının bulunduğunu savunmaktadır. Arap dilinde yakın anlamlı kelimelerdeki bu ince farklara ve bunun literatürüne *el-furûku'l-luğaviyye* denmektedir.<sup>5</sup>

Bugün Türkçedeki *göndermek* ve *yollamak* ya da *bezmek*, *bıkmak*, *usamak* örneklerinde olduğu gibi, tam aynı anlamda olduğu varsayılabilir. Ögeler de aslında ayrı köklerden gelen, değişik gelişmeler sonucunda anlamca birbirine yaklaşmış sözcüklerdir. Bu bakımdan *dilemek/istemek*, *çevirmek/döndürmek*, *darılmak/küsmek/gücenmek* gibi eşanlamlı kelimeleri *yakın anlamlı ögeler* olarak düşünmek gerekir. Çünkü bu kelimeler arasında anlamca bir nüans vardır ya da kullanım yerleri değişiktir.<sup>6</sup>

Arap dilbilimcilerinin bir kısmı lafızlar arasında *tam terâduf* anlayışını kabul etmemiş ve muterâdif olduğu söylenen lafızların aslında birbirinden farklı olduklarını dile getirmişlerdir. Muterâdif oldukları iddia edilen kelimeler, iyi bir incelemeye tabi tutulduklarında aralarındaki renk, çeşit, derece ve sıfat gibi özelliklerle birbirinden ayrıldıkları görülür.<sup>7</sup> Müradif olduğu söylenen kelimelerden biri asıl itibarıyla ismin zatı için konulmuşken diğer kelime, sözü edilen zatın sıfatı için konulmuş olabilir. *İnsân* (إنسان) ve *nâtık* (ناطق) kelimeleri gibi. Bazen de geçmiş hale göre kullanılan farklı kelimelerdir. Mesela *kuûd* (قعود) ve *culûs* (جلوس) kelimeleri her ikisi de oturmak anlamında olmakla beraber *kuûd* ayakta iken oturmayı *culûs* ise yatmaktan veya başka bir durumdan sonraki oturmayı ifade eder.<sup>8</sup>

*Furûka* dair eserlerde başlangıçta, insanla diğer canlıların aynı fonksiyonu gören organlarının isim ve sıfatları; onların fiil, davranış ve yaşayış tarzla-

<sup>4</sup> Yakıt, İsmail, “Doğru Bir Kur’ân Tercümesinde Semantik Metodun Önemi”, *SDÜİFD*, Sayı: 1, Yıl: 1994, s. 17.

<sup>5</sup> Kara, Ömer, “Râğıb’ın Müfredâtında Furûk Malzemeleri: Sunuş Şekilleri ve Tespit Metotları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 23. Güz: 2012. s.318.

<sup>6</sup> Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kur. Yay. Ankara 1990, III, 192-193.

<sup>7</sup> Şâyi’, Muhammed b. Abdurrahman, *el-Furûku'l-Luğaviyye ve Eseruha fi Tefsîri'l- Kur’ân*, Riyad 1993, s. 82.

<sup>8</sup> Bkz. es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr, *el-Muzhir fi ‘Ulûmi'l-Lugati ve Envâiha, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Thk. Fuâd Ali Mansur, Beyrut 1998, I, 318.

rı vb. hakkında kullanılan kelimeler ele alınmıştır.<sup>9</sup> Mesela, bu konuda eser yazan ilk müelliflerden biri olan el-Asmaî, “جلوس” (oturmak) başlığı altında İnsan ve çeşitli hayvanların oturmasıyla ilgili olarak insan için *culûs* ve *kuûd*, tek tırnaklı hayvanlar için *rubûz*, deve için *burûk*, kuş cinsi için *cuşûm* kelimelerini zikretmiş<sup>10</sup>; رجل (*ayak*) başlığı altında ise insan için *ricl* ve *kadem*, at vb. hayvanlar için *hâfir*, deve için *huff*, koyun ve sığır için *zulf* kelimelerinin kullanıldığını belirtmiştir.<sup>11</sup>

“el-Fark”, “el-Furûk” veya “Mâ Hâlefe fîhi'l-İnsânu el-Behîme” adlarıyla III. yüzyılda Kutrub, Ebû Ziyâd el-Kilâbî, Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. El-Müsennâ. Ebû Zeyd el-Ensârî, el-Asmaî, İbnu's-Sikkît, Ebû Hâtim es-Sicistânî, Sabit b. Ebû Sabit el-Luğavî; IV. yüzyılda Ebû İshâk ez-Zeccâc, Ebu't-Tayyib el-Veşşâ, Ebû Mûsâ ed-Darîr, Ebu't-Tayyib el-Luğavî, İbn Cinnî ve İbn Fâris gibi âlimler eser yazmışlardır. Daha sonraları dili bozulmaktan koruma endişesinde olan ve kelimelerin anlam özelliklerini açıklamada hassasiyet gösteren dilciler bu yöntemi sözlük ilmine uygulamışlar ve furûk ilmi, tabii akışı içinde Arap semantik tarihinde yerini almıştır.<sup>12</sup>

Anlamca birbirine yakın kelimeler arasındaki semantik farklarla ilgili eserlerin kaleme alınması, aslında dilcilerin, bazı edip ve aydınların kelimeleri asıl anlamlarına ve bu anlamlar arasındaki nüanslara pek fazla önem vermeden kullandıklarını fark etmeleri üzerine başlamıştır. Dilciler *furûk* ilmini dilin yanlış ve kötü kullanımına karşı mücadele için geliştirmişler ve Arap lengüistik tarihi boyunca çeşitli eserler yazmışlardır. Ancak bu eserler, daha önce yazılanlar gibi sadece insan ve hayvanların belli organ ve nitelikleriyle ilgili farklara münhasır olmayıp genel olarak dilde bir anlam için kaç kelime bulunduğunu, dilde eş anlamlı veya anlamca birbirine yakın ya da benzer kelimeler arasındaki farkları belirtmeyi konu edinmişlerdir.<sup>13</sup>

Arapçada *terâduf* kavramı “iki veya daha fazla lafzın aynı dilin kullanıldığı bir ortamda aynı manayı ifade etmesi” olarak tarif edilebilir. Türkçedeki *eşanlamlılığın*<sup>14</sup> Arapça karşılığı olan *terâduf* geçmişten günümüze birçok ilim adamının dikkatini çekmiş ve birçok çalışmaya konu olmuştur. İlim adamları

<sup>9</sup> Bkz. Kılıç, Hulusi, “Furûk”, *DİA*, XIII, 222-223.

<sup>10</sup> el-Asmaî, *Risâletân fi'l-Luğa*, s. 77.

<sup>11</sup> el-Asmaî, *Risâletân fi'l-Luğa*, s. 64.

<sup>12</sup> Bkz. Karasakal, Şaban, “Kur'an'da Rüya ve Hulm Yakınanlamlıların Farkları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 10, Sayı 3, 2010, s. 167.

<sup>13</sup> Bkz. Kılıç, Hulusi, *DİA*, Furûk md. XIII, 223.

<sup>14</sup> Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 330.

muterâdif olgusu karşısında farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Onlardan bir kısmı *terâduf* savunurken diğer bir kısmı ona karşı çıkmıştır. Terâdufe karşı olanlar, “eşanlamlı gibi görülen kelimeler, incelenmeye tabi tutulduğunda farklı manalar içerdikleri görülür” diyerek *furûk* görüşünden yana olmuşlardır. Daha sonraki dönemlerde de bu konuda bir görüş birliğine varılamamış, herkes farklı delillerden hareketle kendi görüşünün doğru olduğunu ispat etme cihetine gitmiştir.

Bu olgunun reddi veya kabulünün günlük dilde önemli yansımaları olmayabilir. Ancak biz bunu üst dil olan belâgat ve fesahatin zirvesi olan Kur'ân-ı Kerîm'e uyguladığımızda ayetlerin doğru anlaşılması noktasında önemli sonuçlara neden olduğunu görürüz. Günümüze kadar yapılan tefsir çalışmaları ile Kur'ân ayetlerinin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla yazılan eserlere baktığımızda karşımıza ilk çıkan açıklama şeklinin Kur'ân'daki bir sözcüğün başka bir sözcükle açıklanması şeklinde olduğunu müşahade ederiz. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla sözcüklere yüklenen genel anlamlar, Kur'ân kavramlarının inceliklerini görmemize engel olmaktadır. O halde ilk adımda yapılması gereken, bu sorunun çözüme kavuşturulması bağlamında Kur'ân'da *terâduf* (eşanlamlılık) düşüncesine karşılık *furûk* (farklar) nazariyesi üzerine bina edilen bir çerçeveden bakarak, Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına temel oluşturacak bir anlayışı yakalamaktır.<sup>15</sup> Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'in muhteva zenginliğinin bir göstergesi olan *furûk*un Türkçe Kur'ân meallerine de yeterli derecede yansıtılmadığı görülmektedir. Oysa Kur'ân'ı başka bir dile aktarmayı amaçlayan mealler için bu, ihmale gelmeyecek kadar önemli bir husustur. Kur'ân kelimelerinden anladığımız her manayı Türkçeye aktarmanın güçlüğü *furûk* gerçeğinden bizi uzaklaştırmamalıdır.

### Arap Dilinde Furûk

Arap dilinde *terâduf*un bir alternatifi olarak kullanılan *furûk*, *fark* sözcüğünün çoğuludur. Sözcük olarak *fark* (الفرق), iki şeyin arasını ayırmak veya iki şeyi birbirinden ayırt etmek anlamındadır.<sup>16</sup> İbn Fâris'e (ö. 395/1004) göre “فرق” kelimesindeki ف-ر-ق harfleri asli ve sahîh harflerdir ve kelime iki şeyi birbirinden ayırmak ve aralarını açmak anlamındadır.<sup>17</sup>

*Fark* kelimesi lügat anlamıyla, yani iki şeyin arasını ayırmak ve birbirinden ayırt etmek anlamında Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılmıştır. Yüce Allah

<sup>15</sup> Yavuz, Galip, “Eşanlamlılık ve Kur'an Bağlamı”, *CÜİFD*, Cilt: 6, Sayı: 1, Yıl: 2002, s. 130.

<sup>16</sup> el-Halîl, *el-Ayn*, V, 147; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, X, 300.

<sup>17</sup> İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-Luğa*, II, 350.

şöyle buyurur: “وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ” (Hani, sizin için denizi yarmıştık da, sizi kurtarmıştık).<sup>18</sup> Nitekim başka bir ayette suyun birbirinden ayrıldığına şöyle işaret edilmiştir: “فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطُّودِ الْعَظِيمِ” (Her parçası koca bir dağ gibi oluverdi).<sup>19</sup>

Başka bir ayette şöyle buyrulmuştur: “فَالْفَارَقَاتِ فَرَقًا” (Hak ile batılı) birbirinden iyice ayıranlara).<sup>20</sup> Yani melekler hak ve batılı birbirinden ayırmak üzere inerler.<sup>21</sup> Nitekim Kur’ân-ı Kerim de hakkı batıldan ayırdığı için *Furkan* (الفرقان) olarak isimlendirilmiştir.<sup>22</sup>

*Fark* kelimesi ıstılah bakımından da Arap dilinin bir gerçeği olarak geçmişten günümüze birçok araştırmacının çalışmalarına konu olmuştur. Bir ıstılah olarak *fark*, dil bilimcilerin mana itibarıyla birbirine yakın görülen kelimeler arasında gözlemledikleri ince manalardır. Birçok kimse tarafından *muterâdîf* zannedilen bazı kelimeler dil biliminde uzman olan ilim adamları tarafından ele alınmış ve kelimeler arasındaki ince manalara değinilmiştir. Kelimeler arasındaki ince manalar ilk dönem dilbilimciler nezdinde bilinen bir husus idi. Ancak zamanla anlamı birbirine yakın olan birçok kelime aynı manada kullanılmıştır. İnsanlar yakın anlamlı bu kelimelerin arasındaki ince anlamları kullanmadıkları için zaman içerisinde bu ince farklar kullanılmaz olmuştur. Bu durum o kelimeleri kullananların ihmali veya bilgi yetersizlikleri sebebiyle olmuştur. Dilin kullanımındaki bu süreç neticesinde aslında *muterâdîf* olmadıkları halde birçok lafız *muterâdîf* olarak kullanılmaya başlamıştır.<sup>23</sup>

Yakın anlamı olan kelimeler arasındaki anlam farkları kaybolmaya yüz tutup da yakın anlamlı kelimelerin manaları birbirleriyle karıştırılınca söz konusu kelimeler *muterâdîf* olarak anılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla bu durumu bazı dilbilimciler dile zarar veren bir olgu olarak görmüşler ve dili maruz kaldığı bu durumdan kurtarmak ve aslına döndürmek için ilk dönem dilbilimcile-

<sup>18</sup> Baqara, 2/50.

<sup>19</sup> Şuarâ, 26/63.

<sup>20</sup> Murselât, 77/4.

<sup>21</sup> el-Qurtubî, *el-Câmi’*, I, 387; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, X, 301.

<sup>22</sup> el-Cevherî, *es-Sihâh fi’l-Luğâ*, IV, 227; el-Qurtubî, *el-Câmi’*, I, 387; Durmuş, Zülfikar, Kur’ân’a Göre Kur’an, İstanbul 2012, s. 103-108.

<sup>23</sup> ed-Dürî, Muhammed Yâs, Deqâiqu el-Furûq’l-Luğaviyya fi’l-Beyânî’l-Qur’ânî, Bağdad 2005, s. 7-8.

rin ve fasih Arapların kelimelere dair görüşlerine dayanarak *terâduf* anlayışına karşı çıkmışlardır.<sup>24</sup>

Şüphesiz ki Arapçanın genel anlamda maruz kaldığı bu durumla Kur'ân-ı Kerim'de yer alan yakın anlamli kelimeler de nasibini almıştır. Arap dilini etkileyen bu unsur Kur'ân'ı da etkilemiştir. Çünkü Kur'ân, Arap diliyle nazil olmuştur: “بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ” (Apaçık Arapça bir dil ile...) <sup>25</sup>

Dilbilimciler, kelimeler arasındaki ince manaların kaybolması nedeniyle dilin bozulmasından nasıl endişe duymuşlarsa tefsirciler ve Ma'âni'l-Kur'ân üzerine çalışanlar da aynı endişeyi taşımışlar ve kelimeler arasındaki ince anlamları ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Konu, Kur'ân-ı Kerim ile ilgili olunca daha da bir önem kazanmaktadır. Çünkü Kur'ân'dan çıkarılan hükümler, Kur'ân lafızlarına dayanmaktadır. Dolayısıyla çıkarılan hüküm bazen kelimeler arasındaki ince anlamlara bina edilmiştir. Misal olarak Hacc ile ilgili olan *ihsâr* (إحصار) kelimesi, düşmanın hapsedmesi ve mani olması anlamında olan *hasr* (حصر) kelimesinden farklıdır. Çünkü Araplar, “حَصَرْتُ الرَّجُلَ فَهُوَ مُحْصَرٌ” ifadesini “adama engel oldum onu hapsedtim” anlamında kullanırlar. Ancak, “أَحْصَرَهُ بَوْلُهُ” ibaresi onu idrar ve hastalığı mahsur bıraktı, demektir. <sup>26</sup> *İhsâr*ın manası “Harici bir zorlayan olmaksızın bir kimsenin hastalık, yılan/akrep ve benzeri bir hayvanın sokması, yaralanma, nafakanın tükenmesi ve rahatsız olma gibi bir illet sebebiyle bir işi yapamamasıdır. Düşmanın engel olması veya hapsedilmek yahut bir devlet yöneticisi veya başka bir güç sahibi tarafından alıkonulmayı ise Araplar *ihsâr* olarak değil *hasr* olarak ifade etmişlerdir. <sup>27</sup>

*Hasr*ın düşman tarafından hapsedilme ve alıkonulma manasında olduğu şu ayetten de anlaşılmaktadır: “وَاخْضَرُّوهُمْ وَأَقْبَدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ” (Onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin). <sup>28</sup> İsrâ suresinde ise şöyle buyrulmuştur: “وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا” (Biz cehennemi kâfirler için bir hapsedilme yaptık). <sup>29</sup> Ayette geçen “حَصِيرًا” kelimesi *hâsir* (hapseden) manasındadır. <sup>30</sup>

<sup>24</sup> ez-Ziyâdî, *et-Terâduf fi'l-Luğa*, s. 222.

<sup>25</sup> Şuarâ, 26/195.

<sup>26</sup> el-Cevherî, *es-Sihâh fi'l-Luğa*, II, 632; el-Qurtubî, *el-Câmi'*, II, 372.

<sup>27</sup> et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 213.

<sup>28</sup> Tevbe, 9/5.

<sup>29</sup> İsrâ, 17/8.

<sup>30</sup> İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IV, 195.

İbn-i Abbas da “لا حصر إلا حصر العدو”<sup>31</sup> ifadesinde “حصر” kelimesinin başına *elif* getirmemiştir.<sup>32</sup>

*İhsâr* (إحصار) kelimesi hac ve umre ile ilgili olarak ayette şöyle dile getirilmiştir: “وَاتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ” (Hacçı da, umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin).<sup>33</sup> Yani hac için yola çıkmaya hastalık veya benzeri bir sebepten dolayı engellenirseniz demektir. Nitekim “أَحْصَرَهُ الْمَرَضُ” demek *hastalık onun sefere çıkmasına mani oldu* demektir. “أَحْصَرَ الْحَاجَّ عَنْ بُلُوغِ الْمَنَاسِكَ مِنْ مَرَضٍ وَنَحْوِهِ” ifadesi “hastalık ve benzeri engeller sebebiyle hacı ibadetlerini yerine getiremedi” demektir.<sup>34</sup>

Görüldüğü üzere *furûk* konusu Kur’ân-ı Kerim ile ilişkilendirilince kullanılan lafızlardaki inceliklerin ortaya çıkması olağanüstü önem arz etmektedir. Biz de bu bağlamda *ecr*, *sevâb* ve *cezâ* kelimelerini esas alarak Kur’ân’daki farklı kullanımlarına dikkat çekmek suretiyle konunun anlaşılmasına katkı sağlamayı umuyoruz.

### Ecr (أجر)

*Ecr*, kelimesinin Arapçada iki kök anlamı vardır. Birincisi, çalışma karşılığında verilen kiradır. İkincisi, kırık olan kemiğin sarılması demektir. Kira, *ecir* ve ücret demektir. el-Halîl b. Ahmed şöyle demiştir: *Ecr*, amelin karşılığıdır. Kırık olan kemiğin sarılması için Araplar şöyle der: “أَجَرْتُ يَدَهُ” (Eli iyileşti). Her iki asıldaki müşterek mana, çalışanın ücretini vermek bir bakıma çalışmaktan dolayı içine girmiş olduğu sıkıntıyı gidermek demektir.<sup>35</sup> Bu anlamda *ecr* bir gayret ve çalışmanın mukabilinde gerçekleşmektedir. er-Râgıb’a göre *ecr*, dünyevi veya uhrevi amelin karşılığının kişiye dönmesini ifade eder.<sup>36</sup> Nitekim bir ayette şöyle buyrulmaktadır: “إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ” (Benim **ecrimi** verecek olan sadece Allah’tır).<sup>37</sup> Başka bir ayette şöyle geçmektedir: “وَأَتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي

<sup>31</sup> el-Beyhâkî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, V, 219.

<sup>32</sup> İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IV, 195.

<sup>33</sup> Baqara, 2/196.

<sup>34</sup> İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IV, 195.

<sup>35</sup> İbn Fâris, Mu’cemu Meqayîsi'l-Luğa, I, 62-63; el-Feyrûzâbâdî, Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1987, s.342.

<sup>36</sup> er-Râgıb, Mufredâtu Elfâzi'l-Qur’ân, I, 15.

<sup>37</sup> Yûnus, 10/72.

”الْآخِرَةَ لِمَنِ الصَّالِحِينَ” (Ona dünyada **ecrini** verdik. Şüphesiz o, ahirette de sâlihler zümresindendir)<sup>38</sup>.

أُجْرَة *ücret*, dünyevi karşılık demektir. Ecrin çoğulu *ucûr* (أجور) şeklinde gelir. “ وَأَتَوْهُنَّ أَجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ” (**ecirlerini** de normal miktarda verin) ayetinde ise mehirlerden kinayedir. er-Râğıb'a göre *ecr* ve *ucret* sadece anlaşma veya anlaşmaya benzer durumlar için kullanılır. Ayrıca sadece faydalı şeylerde kullanılır, zararlı şeylerde kullanılmaz. Nitekim şu ayetlerde böyle kullanılmıştır: “ أُولَئِكَ وَجِزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٍ ” (İşte onların **ecirleri** Rablerinin katındadır)<sup>39</sup> “ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ” (Bir kötülüğün karşılığı, aynı şekilde bir kötülüktür. Ama kim affeder ve barışır, onun **ecri** Allah'a aittir. Doğrusu O, zulmedenleri sevmez)<sup>40</sup> er-Ragıb'ın *ecr* kelimesinin ancak faydalı olan şeylerde kullanıldığını ifade etmesi ilim adamlarınca kabul edilen bir husustur. Ancak *ecr* kelimesinin anlaşma veya anlaşmaya benzer durumlara has olduğunu söylemesi tenkit edilmiştir.<sup>41</sup> Nitekim aşağıdaki ayet de *ecr* kelimesinin sadece akit ve benzeri durumlarla ilgili olmadığını ortaya koymaktadır. “ فَأَلَّتْ إِنْ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا ” ('Babam sana sulama **ücretini** ödemek için seni çağırıyor' dedi).<sup>42</sup> Şuayb (a.s) iki kızından birinin ifadesinin aktarıldığı ayette sözü edilen ücretin, bir antlaşma karşılığında olduğunu gösteren bir durum bulunmamaktadır. Ayrıca Musâ (a.s) da onların hayvanlarını suladığında onlardan bir ücret istememiştir. Ayette onun bir ücret karşılığında hayvanları suladığı izlenimi verecek bir ifade de bulunmamaktadır. Nitekim Ebû Hayyan da bu hususa şöyle işaret etmektedir: “sana sulama ücretini ödemek için” ifadesi Şuayb (a.s)'ın kendisi için iyi bir iş yapana ne kadar ihsanda bulunduğunu, onu karşılıksız bırakmadığını gösteren bir durumdur. Onun için çalışan işçinin karşılık alma kastı olmasa bile..<sup>43</sup>

Ebû Hilâl'e göre *ecr*, karşılığında ücret verilen fiilden önce olması gerekir. Buna gerekçe olarak da *ecr* ve *sevâb* arasındaki farkı ortaya koymak için şu ifadeyi kaydeder: “ مَا أَعْمَلُ حَتَّى آخِذَ أَجْرِي ” (**ücretimi** almadan çalışmam).<sup>44</sup> Ancak Ebû Hilâl'in bu istidlali dilbilim ile ilgili bir meselede ikna edici değildir. Zira

<sup>38</sup> Ankebût, 29/27.

<sup>39</sup> Âl-i İmrân, 3/199.

<sup>40</sup> Şûrâ, 42/40.

<sup>41</sup> Bkn. el-Muneccid, et-Terâduf, s. 160.

<sup>42</sup> Qasas, 28/25.

<sup>43</sup> Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 298.

<sup>44</sup> el-'Askerî, *el-Furûqu'l-Luğaviyye*, I, 17.

lafızlar arasındaki ince anlam farklarına bina edilen *furûq* meselesinde halk arasında kullanılan bir ifadeyi kat'î bir delil olarak sunmak isabetli değildir.

Kur'ân'da *ecr* kelimesinin geçtiği yerler dikkatli bir incelemeye tabi tutulduğunda kelimenin, kişiye dünyevi veya uhrevî bir amel karşılığında verilen mükâfat manasında olduğu ve bu amelin ecirden önce vuku bulduğu, ayrıca sözcüğün zarar yerinde değil fayda yerinde kullanıldığı ortaya çıkar.<sup>45</sup> Nitekim şu ayeti kerime açıkça bu manayı göstermektedir: “فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآوُهُنَّ أَجُورَهُنَّ” (Çocuğu sizin için emzirirlerse, onlara **ücretlerini** ödeyin).<sup>46</sup> Bu ayette verilen ücret dünyevi bir amel karşılığında verilen maddi bir karşılıktır ve emzirmenin ecirden önce yapılması şart koşulmuştur. Ayrıca şu ayette de benzer bir durum vardır: “فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ أَئِنَّا لَلْأَجْرَاءُ إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ” (Sihirbazlar geldiklerinde Firavun'a: Şayet biz üstün gelirsek, muhakkak bize bir **ücret** vardır değil mi? dediler).<sup>47</sup> Bu ayette de görüldüğü gibi ecrin hak edilişi Mûsâ (a.s.)'a galip gelmeye bağlanmıştır. Yani sihirbazlar galip gelmezlerse herhangi bir ücret talep etmemektedirler. Daha bir çok ayette *ecr* kelimesinin işlenen amelden sonra verilen mükâfat manasında olduğu açıkça görülmektedir. “وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نِعَمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ” (İman edip güzel işler yapanları, (evet) muhakkak ki onları, içinde ebedî kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennet köşklerine yerleştireceğiz. (Böyle iyi) işler yapanların **mükâfatı** ne güzeldir!)<sup>48</sup> Bu ayette de mükâfat diye tercüme edilen *ecr*'in uhrevî bir amel karşılığında verilen mağfiret ve cennet nimeti olduğu anlaşılmaktadır. Bu da gösteriyor ki *ecr* amelden sonra tahakkuk eden mükâfat ve karşılıktır.

### Sevâb (ثواب)

İbn Fâris, *sevâb*ın bir şeyin, daha önce bulunduğu hale dönüşü manasına geldiğini ve ثواب, يثوب ifadelerini Arapların رَجَعَ manasında kullandıklarını ifade etmiştir.<sup>49</sup> Nitekim “المثابة” insanların vardıkları yer demektir.<sup>50</sup> Ayeti kerimde şöyle buyrulur: “وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا” (Biz, Beyt'i (Kâbe'yi) insanlara top-

<sup>45</sup> Bkn. *el-Muneccid, et-Terâduf*, s. 161.

<sup>46</sup> Talâq, 65/6.

<sup>47</sup> Şu'arâ, 26/41.

<sup>48</sup> Ankebût, 29/58.

<sup>49</sup> İbn Fâris, *Mu'cemu Meqayîsi'l-Luğa*, I, 393.

<sup>50</sup> İbn Fâris, *Mu'cemu Meqayîsi'l-Luğa*, I, 393.

lanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık)<sup>51</sup>. Aynı şekilde kuyunun ağzı üzerindeki su içme yerine de “مثابة” adı verilmiştir.<sup>52</sup>

*Sevb* kelimesi bir şeyin ilk bulunduğu hale veya fikir ve düşünce planında tasavvur edilen hale dönmesini ifade eder.<sup>53</sup> Çoğulu *esvâb* ve *siyâb*'dir.<sup>54</sup> el-Cürçânî'ye göre sevâb terimi, kendisiyle Allah'tan rahmet ve mağfiret, Resulullah'tan şefaât kazanılan şeydir. Ayrıca sevâb'ın insan tabiatına uygun olan şey olduğu da söylenmiştir.<sup>55</sup>

*Sevâb* ile ilgili farklı açıklamalardan elde edilen ortak nokta bir kimsenin yaptığı amelin karşılığı olmasıdır. İyi bir amelin karşılığı mükâfat; kötü amelin karşılığı da cezâ olacaktır. Her ne kadar *sevâb* terimi lügatlerde iyi veya kötü her çeşit amelin karşılığı olarak tanımlansa da günümüzde bu terim yaygın olarak iyi bir karşılık yani mükâfat anlamında kullanılmaktadır. Buna göre sevabı yapılan iyi ameller sonucunda Allah'tan beklenen karşılık olarak tanımlamak mümkündür.<sup>56</sup>

*Sevâb* kelimesi Kuran-ı Kerim'de isim olarak on üç yerde *sevâb*<sup>57</sup>, iki yerde *mesûbe*<sup>58</sup>, bir yerde de *mesâbe*<sup>59</sup>, şeklinde geçmektedir. Yine aynı kelimenin Kuran'da fiil olarak üç yerde *esâbe*<sup>60</sup>, bir yerde de *suvvibe*<sup>61</sup> şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Buna göre sevap kelimesi ve türevleri Kur'ân'da yirmi civarında zikredilmiştir.<sup>62</sup>

*Sevâb*, insana yaptıklarının karşılığı geri dönen şeydir. Ayrıca *sevâb* kelimesi hem iyilik hem de kötülükte kullanılır. Fakat daha çok hayırda kullanılması yaygınlık kazanmıştır.<sup>63</sup> Nitekim su avetlerde *sevâb* bu manada kullanılmıştır. "وَلَا تُدْخِلْنَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ" (ve

<sup>51</sup> Baqara, 2/125.

<sup>52</sup> İbn Fâris, *Mu'cemu Meqayîsi'l-Luğa*, I, 393; er-Râgıb, *Mufredâtu Elfâzi'l-Qur'ân*, I, 162.

<sup>53</sup> er-Râgıb, *Mufredâtu Elfâzi'l-Qur'ân*, I, 162.

<sup>54</sup> el-Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *el-'Ayn*, VIII, 247; er-Râgıb, *Mufredâtu Elfâzi'l-Qur'ân*, I, 162.

<sup>55</sup> el-Cürçânî, Alî b. Muhammed b. Alî ez-Zeynu's-Şerîf, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Thk: Komisyon, Beyrut 1983, s. 72.

<sup>56</sup> Hasan Kurt, "İslam İnancına Göre Sevap Kavramı", *CÜİFD*, Cilt X/1, Haziran 2006, s. 194.

<sup>57</sup> Bkz. Al-i İmran, 3/145, 148, 195; Nisâ, 4/134, Kehf, 18/31, 44, 46; Meryem, 19/76, Kasas, 28/80.

<sup>58</sup> Bkz. Bakara 2/103; Maide, 5/60.

<sup>59</sup> Bakara, 2/125.

<sup>60</sup> Al-i İmran, 3/153; Maide, 5/85; Fetih 48/18.

<sup>61</sup> Mutaaffifîn, 83/36.

<sup>62</sup> Kurt Hasan, "İslam İnancına Göre Sevap Kavramı" *CÜİFD*, Cilt:X/1, s. 194.

<sup>63</sup> er-Râgıb, *Mufredâtu Elfâzi'l-Qur'ân*, I, 162.

onları altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Bu **mükâfat**, Allah tarafından. Allah katında **sevâbın** en güzeli vardır.)<sup>64</sup> "فَاتَّاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنُ" (Allah da onlara dünya **nimetini** ve (daha da önemlisi,) ahiret **sevâbının** güzelliğini verdi. Allah, iyi davrananları sever)<sup>65</sup>.

Sevap kulun iyi ve güzel davranışlarına bağlı bir sonuç ise de aslında kazanılmış hak değildir. Çünkü kişinin işlediği salih ameller Allah'ın sayılamayacak kadar çok olan nimetlerine karşın bir teşekkür mâhiyetindedir.<sup>66</sup>

*Ecr* ve *sevâb* kelimeleri yakın anlamlı kelimeler olup aralarında anlam farkı vardır. Kur'ân'da *ecr* kelimesinin anlamını irdelediğimizde daha geniş kapsamlı kullanıldığını görürüz. Çünkü *ecr* Allah'tan olduğu gibi insanlardan da olabilir. "فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ" (onların **ecri** Rab'leri katındadır.)<sup>67</sup> Bu ayette ecri verenin Allah olduğu ifade edilmiştir. "فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآوُهُنَّ أَجْرَهُنَّ" (Şayet sizler için (çocuğu) emzirirlerse, onlara **ücretlerini** ödeyin.)<sup>68</sup> Bu ayette ise **ecr** (ücret) insana bağlanmıştır. Ancak *sevâb* kelimesi beşere isnat edilmemiştir. O halde *sevâb*'ın Allah Teala'ya has olduğu *ecr* kelimesinin ise daha genel olduğu hem Allah'a hem beşere izafe edildiği söylenebilir.<sup>69</sup>

Ayrıca *ecr* sadece amelî bir fiil karşılığında olurken, *sevâb* hem amel karşılığı hem de söz karşılığında olabilir. Bu açıdan baktığımızda *sevâb*'ın *ecr* kelimesinden daha genel olduğu söylenebilir. Bu manayı şu ayetten çıkarabiliriz: "فَاتَّابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا جَنَّتِ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ" (Söyledikleri (bu) sözden dolayı Allah onlara, içinde devamlı kalmak üzere, zemininden ırmaklar akan cennetleri **mükâfat olarak verdi**. İyi hareket edenlerin **karşılığı** işte budur.)<sup>70</sup>.

*Ecr* ve *sevâb* arasında bu anlam farklarının olması, onların eş anlamlı olarak değerlendirilmelerinin isabetli olmadığı kanaatini ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca *sevâb*'ın hayır ve şerde kullanılıyor olmasına karşın *ecr*'in zararda değil sadece faydada kullanılması da kelimelerin eş anlamlı olmadıklarının bir göstergesidir.<sup>71</sup>

<sup>64</sup> Âl-i İmrân, 3/195.

<sup>65</sup> Âl-i İmrân, 3/148.

<sup>66</sup> Bkz. Sevap md. *DİA*, s. 581.

<sup>67</sup> Baqara, 2/62.

<sup>68</sup> Talâq, 65/6.

<sup>69</sup> Bkn. el-Munecid, *et-Terâduf*, s. 163.

<sup>70</sup> Maide, 5/85.

<sup>71</sup> Bkn. el-Munecid, *et-Terâduf*, s. 163.

### Cezâ (جزاء)

İbn Fâris, *cezâ* kelimesinin ج, ز, ي harflerinden müteşekkil olduğunu ve sözcük anlamı itibarıyla 'bir şeyin başka bir şey yerine geçmesi manasında olduğunu ifade etmiştir.<sup>72</sup> er-Râgıb'a göre *cezâ*, bir şeyin karşılığını tam olarak vermektir. Hayra karşılık hayır, şerre de misliyle karşılık vermektir.<sup>73</sup> *Cezâ*, Kur'ân-ı Kerim'de bu anlamda kullanılmıştır. " وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ " (Onlara, yaptıklarının daha güzeli ile karşılık veririz)<sup>74</sup> Bu ayette iyiliğin karşılığı verilecek sevdan, yani yaptıklarının mükafatını göreceklelerinden söz edilmiştir. " وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ " (İşledikleri en kötü işlere karşılık onların **cezasını** vereceğiz)<sup>75</sup>. Bu ayette ise *cezâ* kötülükle beraber kullanılmıştır.

Bu genel manada *cezâ'*, *sevâb* ile benzer anlamdadır. Çünkü her ikisi de hayırda ve şerde kullanılır. Ancak *sevâb*'ta sözü edilen *furûk*'un aynısını *cezâ*'da bulamıyoruz. Aynı zamanda *iştiqâq* unsuru da her sözcüğü kendi için farklı anlamlara çekmektedir. *Sevâb*, hak eden kimseye hak etmiş olduğu şeyin dönmesidir. *Cezâ* kelimesinin ise ilk yaygın manası bir şeyin yerine geçmesidir. Bu bağlamda *cezâ*, *sevâb* kelimesinden farklıdır ve onun yerine kullanılmaz.<sup>76</sup>

*Ecr*, *sevâb* ve *cezâ'* kelimeleri arasında anlam benzerliği bulunmakla beraber aralarında fark olduğunu söyleyen âlimler vardır. Bu âlimlere göre *ecr* daha çok faydalı işlere verilen karşılığı ifade eder. *Cezâ'* ister faydalı (iyi) ister zararlı (kötü) olsun bütün işlere verilen karşılık anlamına gelir. *Sevâb*'ta ise sadece âhîret mükâfatı söz konusudur.<sup>77</sup>

Neticede *ecr*, *sevâb* ve *cezâ'* kelimeleri farklı sözcükler olup eş anlamlı değildirler. Çünkü aralarına umum ve husus ilişkisi vardır. Ayrıca ilk ortaya çıktıklarında da farklı anlamlarda kullanılmışlardır.

<sup>72</sup> İbn Fâris, *Mu'cemu Meqayîsi'l-Luğa*, I, 455.

<sup>73</sup> er-Râgıb, *Mufredâtu Elfâzi'l-Qur'ân*, I, 172.

<sup>74</sup> Ankebût, 29/7.

<sup>75</sup> Fussilet, 41/27.

<sup>76</sup> Bkn. el-Munecid, *et-Terâduf*, s. 164.

<sup>77</sup> Bahçeci Muhittin, "Ecir" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, X, 383.

### Sonuç

Arap dili ve Kur'ân-ı Kerim'e *furûk* ilmi çerçevesinden yaklaşmak, bizleri gelişi güzel, sıradan bilgilere değil daha sağlıklı ve ilmî sonuçlara ulaştırır.

Dilde *terâduf* olgusunun varlığı ilim adamları tarafından tartışılmıştır. Ancak Kur'ân'da bir dil olan Arap diliyle nazil olduğu halde onda *terâduf*ün varlığı düşünmek isabetli gözükmemektedir. Çünkü Kur'ân varlık ve bilgi kaynağı olarak sıradan bir kitap değil, Allah tarafından gönderilmiş mu'ciz kelimedir, her kelime bulunduğu yere göre farklı bir anlam ifade etmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'da yakın anlamlı kelimelerle karşılaşınca onları hemen *terâduf* kapsamında değerlendirip geçmek bizleri bir mana derinliğinden mahrum bırakır. O halde kelimelerdeki bu gizli hazineye ulaşabilmek için *furûku* öne çıkartmak gerekir. Bu durum Arap dili ve Kur'ân'daki mana zenginliği açısından son derece önemlidir.

Kur'ân'daki mana zenginliğinin Türkçe Kur'ân meallerine ne derece yansıtılabildiği konusu müstakil bir çalışmayı gerekli kılmaktadır. Ancak şunu söylemeliyiz ki Kur'ân'ın muhteva zenginliğinin bir göstergesi olan *furûk* ilminin Kur'ân meallerine yeterli derecede yansıtılmadığı görülmektedir. Oysa Kur'ân'ı başka bir dile aktarmayı amaçlayan mealler için *furûk* konusu ihmale gelmeyecek kadar önemlidir.

## KAYNAKÇA

- Aksan**, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kur. Yay. Ankara 1990.
- el-'Askerî**, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdillâh b. Sehl b. Saîd, *el-Furûku'l-Luğaviyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- el-Asmaî**, *Risâletâni fi'l-Luğa – el-Fark ve's-Şâ'*, Thk. Sabîh et-Temîmî, Mektebetu's-Sakâfetu'd-Dîniyye, Kâhire 1992.
- Bahçeci**, Muhittin, "Ecir" maddesi, *DİA İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995.
- el-Beyhakî**, Ebûbekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali, *Sunenu'l-Beyhâki el-Kubrâ*, Thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ, Mektebetu Dâri'l-Bâz, Mekke 1994.
- el-Câhiz**, Ebû Osmân 'Amr b. Bahr, *Kitâbu'l-Hayavân*, Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Beyrut 1969.
- el-Cevherî**, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh fi'l-Luğa*, Byy. ts.
- Chaudhary**, Mohammad Akram, *Al-Furûq al-Lughawiyyah The Culmination of a Genre*, Islamic Studies, 26:1 İslamâbâd 1987.
- el-Curcânî**, Alî b. Muhammed b. Alî ez-Zeynu's-Şerîf , *Kitâbu't-Ta'rifât*, Thk: Komisyon, Beyrut 1983.
- Çiçek**, Halil, 20. Asırda Kur'ân İlimleri Çalışmaları, Timaş Yayınları, İstanbul 1996.
- DİA.** : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedi, İstanbul 1995.
- Doğan**, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber Yayınları, Ankara 1990.
- ed-Dûrî**, Muhammed Yâs, *Deqâiq el-Furûki'l-Luğaviyye fi'l-Beyânî'l-Qur'ânî*, Bağdad 2005.
- Durmuş**, Zülfikar, *Kur'ân'a Göre Kur'ân*, İstanbul 2012.
- Ebû Hayyân**, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân Esîru'd-Dîn el-Endelûsî, Thk. Sıdqi Muhammed b. Cemîl, *el-Bahru'l-Muhîr fi't-Tefsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1420.
- el-Feyrûzâbâdî**, Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsu'l-Muhîr*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1987.
- Halil** b. Ahmed, el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, Thk. Mehdî Mahzûmî-İbrahim Semarrâî, Dâru'l-Hilâl, Kahire ts.
- Izutsu**, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (Trc. Süleyman Ateş), Kevser Yayınları, Ankara ts.
- İbn Fâris**, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979.
- İbn Manzûr**, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-'Arab*, Kum-İran 1984.
- Kara**, Ömer, "Râğıb'ın Müfredâtında Furûk Malzemeleri: Sunuş Şekilleri ve Tespit Metotları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 23. Güz: 2012.

- Karasakal**, Şaban, "Kur'an'da Rüya ve Hulm Yakınanlamlarının Farkları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 10, Sayı 3, 2010, s. 163-198.
- Kılıç**, Hulusi, "Furûk", *DİA*, İstanbul 1995.
- Kurt**, Hasan "İslâm İnancına Göre Sevap Kavramı", *CÜİFD*, Cilt X/1, Haziran 2006.
- el-Muneccid**, Muhammed Nuruddîn, *et-Terâduf fi'l-Kur'ân'il-Kerîm Beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbîk*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2001.
- el-Qurtubî**, Ebû Abdullâh Muhammed İbn Ahmed (v. 671/1273), *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'an*, Mısır 1987.
- er-Râğıb** Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed el-İsfahânî, *Mufredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk ts.
- , *Mufredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, Trc. Mehmet Yolcu ve Abdalbaki Güneş, Çıra Yayınları, İstanbul 2010.
- es-Suyûtî**, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebîbekr, *el-Muzhir fî Ulûmi'l-Luğati ve Envâihi*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Thk. Fuâd Ali Mansur, Beyrut 1998.
- Şâyi'**, Muhammed b. Abdurrahman, *el-Furûku'l-Luğaviyye ve Eseruha fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Riyad 1993.
- et-Taberî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîl'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 2000.
- Yakıt**, İsmail, "Doğru Bir Kur'an Tercümesinde Semantik Metodun Önemi", *SDÜİFD*, Sayı: 1, Yıl: 1994.
- Yavuz**, Galip, "Eşanlamlılık ve Kur'an Bağlamı", *CÜİFD*, Cilt: 6, Sayı: 1, Yıl: 2002.
- ez-Ziyâdî**, Hâkim Mâlik, *et-Terâduf fi'l-Luğa*, Menşurâtu Vezâreti's-Sekâfeti ve'l-İ'lâm, Irak 1980.